พระธรรมเทศนา ๓ กัณฑ์

จัดพิมพ์เป็นธรรมทาน

เนื่องในงานฌาปนกิจศพ

นางติ้งผัน วุฒิสาร

294.304
พ334ต

นด อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร

วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๖

#1617

พระธรรมเทศนา ๓ กัณฑ์

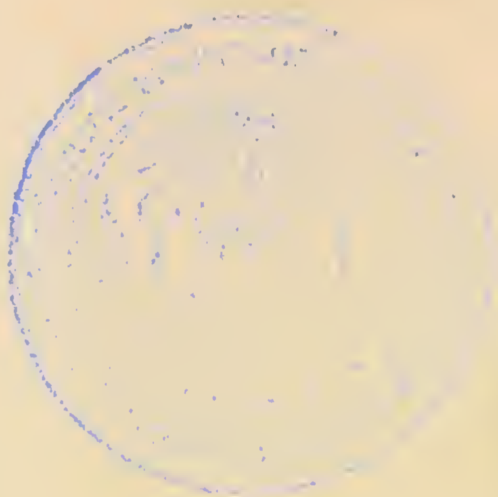
จัดพิมพ์เป็นธรรมทาน

เนื่องในงานฌาปนกิจศพ

นางตั้งผ้น วุฒิสาร

ณ วัดโตนด อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร

วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๖

เลขหมู่ 294.304
พ334ด
เลขทะเบียน 006597

5279

นางตั้งผัน วุฒิสาร

ชาตะ ๒๔๔๒

มรณะ ๔ ตุลาคม ๒๕๐๖

เล่าเรื่องของพี่ตั้งผัน

นางตั้งผัน วุฒิสาร พี่ของข้าพเจ้า เกิดเมื่อปีชวด เดือน ๑๑ วันเสาร์ อายุย่างเข้า ๖๔ ปี มีบิดาชื่อนายวุ่น แซ่หลิ่ม มารดาชื่อนางคล้อย ชูขจร เกิดที่บ้านบางยี่โส ตำบลหลังสวน อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร เป็นพี่น้องร่วมบิดา–มารดาเดียวกันมา มีสามีชื่อนายจีนหลก แซ่อุ่ย ซึ่งได้ถึงแก่กรรมไปนานแล้ว พี่น้องร่วมสายโลหิตมีแต่ข้าพเจ้ากับพี่ตั้งผันเพียง ๒ คนเท่านั้น มีพี่หญิงต่างบิดาอีก ๑ คนชื่อนางจันทร์ ใช้นามสกุลว่า "หยดย้อย" เวลานี้อยู่กับธิดาชื่อเจียน ที่จังหวัดตรัง.

เมื่อยังเป็นทารกอยู่เขาจับวางให้นั่ง ก็จะกลับผันแปรตัวไปทางทิศอื่นเสมอ จึงได้ถูกเรียกว่า "ตั้งผัน" และเมื่อครั้งสมเด็จพระสังฆราชเจ้าวัดบวรนิเวศวิหารได้ทรงรู้จักคุ้นเคย ท่านได้ตรัสเรียกเสียว่า "ตั้งพัน" ซึ่งคงมีความหมายว่า มีค่ามิใช่เพียงร้อย แต่มี

ค่าตั้งพัน นับว่าเป็นการประทานมงคลนามให้.

พ่อตั้งผันมีบุตรและธิดารวมด้วยกัน ๗ คน คือ:-

๑. นายสฤษดิ์ ตั้งร้านขายยาอยู่ที่ตลาดทับสะแก.

๒. นายประวัติ ตั้งร้านแก้วิทยุและถ่ายรูปอยู่ที่ตลาดอำเภอสวี.

๓. นางลำดวน อยู่ที่บ้านเดิม.

๔. นายยุติ รับราชการแผนกสรรพสามิต อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี.

๕. นายจำเริญ อยู่ที่บ้านเดิม.

๖. นางประดับ อินทปุระ รับราชการแผนกร้านค้ากรมสวัสดิการ ที่กองทัพอากาศ ดอนเมือง.

๗. นางเรณู เทศพิทักษ์ ภรรยาเรืออากาศตรีกำแหง เทศพิทักษ์ กองทัพอากาศ ดอนเมือง.

พ่อตั้งผันเป็นผู้ที่มีอัธยาศัยซื่อสัตย์สุจริต มีเมตตากรุณาปรานีไม่ดูดายในหมู่คณาญาติ ชอบหลั่งน้ำตาให้แก่บรรดาญาติทุกคนเมื่อคราวมีทุกข์โศก เจ็บไข้

ได้ช่วยก็หาหนทางขวนขวายเพื่อให้ญาติมิตรได้พ้นทุกข์ ชอบช่วยเหลือกิจการที่เป็นกุศลผลบุญของทางวัดและชาวบ้าน ชีวิตเมื่อเบื้องต้นลำบาก แต่มาสบายภายเมื่อแก่ เพราะบุตรแทบทุกคนได้ตั้งตนเป็นหลักฐาน ทำตัวให้เป็นที่พึ่งแก่ตัวและมารดาผู้ตกอยู่ในวัยชรา.

เมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ ซึ่งตรงกับวันศุกร แรม ๑ ค่ำ เดือนอ้าย เป็นวันทอดกฐินรวมทุนทำโบสถ์วัดเขาเสกข์ โดยมีข้าพเจ้าเป็นประธาน ได้กำหนดวันไว้ตั้งแต่แรกเข้าพรรษา เพราะมีพระภิกษุรับกฐินจำกัดเพียง ๕ รูปเท่านั้น ถ้าหากปล่อยให้ออกพรรษาหลาย ๆ วันไปแล้ว ก็เกรงว่าพระภิกษุจะมีไม่พอรับกฐิน ในวันนี้ได้มีการประกอบพิธีตามประเพณีทางศาสนาของท้องถิ่น ตั้งแต่ย่ำรุ่ง คือมีการทำบุญตักบาตรพระพุทธ, พระสงฆ์, ทอดผ้าป่า พี่ได้ออกจากบ้านตั้งแต่เช้าตรู่ เมื่อพบใครก็ได้ชักชวนให้ไปทอดกฐินในวันนี้ที่วัดเขาเสกข์ เที่ยวเป็นธุระใน

การตักบาตร ชักผ้าป่า แห่พระพุทธ พอตอนสาย เวลาประมาณ ๐๙.๐๐ นาฬิกา ก็ไปเข้าขบวนนำกฐิน จากสถานีรถไฟหลังสวนไปที่วัด ในขณะที่รถไฟกำลังตัดและต่อตู้ถอยหน้าถอยหลังอยู่ พี่ก็เร่งให้ออกขบวนผ่านทางรถไฟ เพื่อจะได้ไปถึงวัดเสีย ข้าพเจ้าต้องอธิบายให้ฟังว่า มีเด็ก ๆ มาก เผื่อว่าอาจจะมีการบังเอิญเป็นอันตรายกับรถไฟขึ้นได้ พี่ก็หยุดเร่งเร้าลง พอไปถึงวัดแล้วก็ได้เป็นเจ้ากเจ้าการทั้งการทอดกฐินและทั้งการต้อนรับ พบญาติคือนางเอม ผู้เป็นลูกพี่ลูกน้องกัน ก็ได้เข้ากอดรัด หัวเราะร่าเริงและบอกกับเพื่อน ๆ ว่า "นี่เป็นน้องของฉันนะ" และบอกนางเอมว่า วันนี้พี่หัวเราะเป็นครั้งสุดท้าย และเป็นการประหลาดมากที่เมื่อถึงเวลาเพล สำรับที่จัดให้สำหรับข้าพเจ้าได้เกิดแตกหมดทั้งสำรับ ซึ่งข้าพเจ้าได้ทราบเมื่อภายหลัง และพอกลางคืนเป็นเวลาเข้ามณฑลกฐินที่วัดโตนด มีนางวาศ รอดศิริและใคร ๆ

เมื่อได้เห็นพี่แล้ว ก็ทักว่า แหม! คืนนี้ทำไมแม่
ตั้งผันแกจึงสวยนัก กับทั้งยังมีรัศมีราศีกายภายในเปล่ง
ปลั่งออกมาหมดแล้ว ในตอนกลางคืน ข้าพเจ้านึก
สังหรณ์ใจมาก่อนหน้านี้ราว ๔-๕ วัน ถึงสองครั้งว่า
เอ๊ะ! นี่จะมีใครจะตายกระมัง?

เมื่อได้ทอดกฐินเสร็จแล้ว ชาวบ้านก็ได้กลับกัน
เกือบหมดยังเหลืออยู่ก็แต่พวกไวยาวัจกรวัดตรวจตรา
เก็บ, นับ และพี่ตั้งผันก็คอยถอนพุ่มให้กับแม่มุข ทวน
ทอง เพื่อจะได้ไปทอดที่วัดโตนดในวันรุ่งขึ้นอีก พี่
แกออกจากโบสถ์ไปเมื่อใดไม่ทันเห็น ข้าพเจ้ากำลัง
นั่งอยู่ในโบสถ์ เด็กได้วิ่งกระหืดกระหอบมาร้องบอก
ละล่ำละลักซักถาม ได้ความว่า พี่ตั้งผันถูกรถชน
ข้าพเจ้าตกใจมากรีบลงมาโดยด่วน แต่ก็ไม่ทันเห็นใจ
พี่นอนสิ้นใจอยู่ข้างทางเท้าของทางรถไฟ มีแผลอยู่
ที่กกหูนิดหนึ่ง มีโลหิตนองปนอยู่กับน้ำฝนที่ขังอยู่
บนทางเท้า มีรอยช้ำเล็กน้อยที่บริเวณขาอ่อน ผู้อยู่

ใกล้ชิดกับเหตุการณ์ได้เล่าให้ฟังว่า เมื่อพี่กำลังเดินมาบังเอิญมีพายุและลมฝนกระหน่ำลงมาอย่างหนัก มือหนึ่งกางร่มและอีกมือหนึ่งถือพุ่มเงิน มีคนงานรถไฟบอกมาตลอดทางว่ายกธงแดงแล้ว รถจะมาพี่ก็บอกว่ารู้แล้ว แต่เสียงพายุและลมฝนที่กระหน่ำลงมานั้นทำให้ไม่ได้ยินเสียงรถมา เมื่อรู้ว่ารถมา ก็เป็นการกระชั้นชิดเสียแล้ว รอยที่ก้าวลงจากทางกองหินข้างทาง ก็ได้ลื่นไถล ประจวบกับที่มีลมกระโชกพัดมาอันเกิดจากแรงดูดของรถและพายุทำให้พาร่มพัดเข้าหารถ พี่ทรงตัวไม่อยู่ได้ล้มฟาดไปถูกกับหัวไม้หมอนหรืออาจจะเป็นก้อนหินก็ได้ เพราะมีแผลอยู่ที่กกหู พี่ร้องครวญครางอยู่ ๒-๓ ครั้งก็สิ้นลมหายใจ แต่เรือนร่างยังสมบูรณ์ไม่ยับเยินที่ไหน พอล้มลงและหมดลมหายใจไปแล้ว พายุและฝนก็สงบลงเช่นกัน เสมือนดลบันดาลให้เป็นไปตามผลกรรม เพราะพี่เป็นคนที่เจ้าพายุ เป็นฟ้าเป็นฝนเสียประเดี๋ยวประด๋าวแล้วก็ระงับไป ซึ่งเป็นปกติวิสัย

ของผู้มีอารมณ์ไหวใจอ่อน.

"ไม่ถึงตายก็ไม่วายชีวาวาต
ใครพิฆาตเข่นฆ่าไม่อาสัญ
ถึงคราวตายก็ต้องวายชีวาวัน
ยังมิทันเจ็บไข้ก็ตายเอง"

พจน์ประพันธ์ของท่านสุนทรภู่บทนี้ มีชาดกแสดงไว้ว่า ครั้งหนึ่ง นายพรานจับหมูป่าได้แล้วก็จะฆ่า หมูป่าแสดงอาการร้องไห้แล้วก็หัวเราะ นายพรานนึกฉงนจึงได้ถามหมูป่าว่า เมื่อเราจะฆ่าท่าน ท่านร้องไห้เพราะกลัว แล้วทำไมจึงกลับหัวเราะอีกเล่า? หมูป่าตอบว่า สงสารท่านที่ต้องรับสนองผลกรรมแห่งการฆ่าจึงร้องไห้ แต่ดีใจที่ว่าเมื่อตายจากเป็นหมูแล้วก็จะได้หมดเวรหมดกรรมจะได้เกิดเป็นคนกันเสียที ถึงท่านไม่ฆ่าข้าพเจ้าก็ต้องตายแน่ในวันนี้ เมื่อนายพรานปล่อยตัวไปแล้ว หมูป่าก็ไปถูกสะเก็ดหินที่เขาระเบิดตายในวันนั้นดังที่คาดไว้แล้ว.

ฉะนั้น เมื่อเกิดเป็นคนจึงไม่ควรฆ่าคน เพราะเขาจะต้องตายของเขาเองตามวาระ.

พระธรรมารามคณี

คุณแม่

คุณแม่ได้ถึงแก่กรรมลงโดยกระทันหัน จึงนำความเศร้าโศกสลดใจและอาลัยอาวรณ์ให้แก่ลูกหลานเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ลูก ๆ แล้วรู้สึกว้าเหว่เงียบเหงา เพราะเราไม่เคยนึกและคิดมาก่อนเลยว่าคุณแม่ท่านจะมาจากพวกลูก ๆ ไปรวดเร็วเช่นนี้ ทุกวันคืนเรายังคิดอยู่เสมอเหมือนกับว่าคุณแม่ยังไม่ตายและยังอยู่ใกล้ ๆ ลูก ถึงแม้ลูก ๆ จะอยู่ห่างกันก็จริง ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหน คุณแม่ยังอุตส่าห์ไปเยี่ยมเยียนลูกหลานจนทั่วถึงกันหมด และไม่ว่าลูกหลานคนไหนเจ็บไข้ได้ป่วย คุณแม่เมื่อได้รับข่าว ก็ต้องรีบไปจนถึง คุณแม่มาจากลูกไปเร็วเช่นนี้ โดยที่ลูก ๆ มิทันได้ดูแลพยาบาลหรือแม้กระทั่งไม่ได้เห็นใจคุณแม่เลย จึงนำความโศกเศร้าสลดใจแก่ลูก ๆ เป็นอย่างมาก.

คุณแม่เป็นคนซื่อสัตย์ โอบอ้อมอารีต่อญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านเสมอ ชีวิตเบื้องต้นลำบาก แต่พอเริ่มจะสุขสบาย คุณแม่ก็ต้องมาจากพวกลูก ๆ ไปเสียก่อน โดยที่ลูก ๆ ยังมิได้ทดแทนบุญคุณอย่างเต็มที่เท่าที่ลูก ๆ ได้ตั้งความปรารถนาไว้.

ในระหว่างที่คุณแม่ยังมีชีวิตอยู่ ท่านได้กระทำความอบอุ่นและเป็นที่พึ่งแก่บรรดาลูก ๆ หลานๆ ตลอดมา ตามปกติคุณแม่เป็นคนเจ้าอารมณ์ ถ้าลูกคนใดปฏิบัติตนผิดพลาดก็จะต้องถูกบ่นดุว่ากันไปตามอารมณ์ จนบางครั้งบุตรหลานเห็นไปว่าคุณแม่เป็นคนจู้จี้ขี้บ่น แต่ลูก ๆ ทุกคนก็รู้ซึ้งถึงจิตใจของคุณแม่ดี ที่แท้จริงแล้วคุณแม่เป็นผู้ที่มีนิสัยเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี ใจคอกว้างขวาง ขี้สงสาร ไม่ชอบเอาเปรียบผู้ใด นอกจากนี้ คุณแม่ยังมีจิตใจมั่นคงในพระบวรพุทธศาสนาตลอดมา.

เมื่อคุณแม่ถึงแก่กรรมนั้น บรรดาญาติมิตรและท่านผู้มีเกียรติที่เคารพนับถือได้กรุณาให้เกียรติมาร่วม และบางท่านได้กรุณาเป็นเจ้าภาพ ในพิธีสวดบำเพ็ญกุศล และยังให้เกียรติสละเวลาอันมีค่าของท่านมาร่วมในงานคุณแม่อย่างล้นหลาม บรรดาลูก ๆ ทุกคนขอกราบขอบพระคุณท่านทั้งหลายในโอกาสนี้ด้วย.

คุณแม่ของลูกท่านได้ทำหน้าที่ของท่านไว้แล้วอย่างสมบูรณ์ทุกประการ หากวิญญาณของคุณแม่สิงสถิตอยู่ ณ ทิพย์วิมานสถานใด ขอได้รับทราบความอาลัยรักอย่างสุดแสนจากลูก ๆ ของคุณแม่ทุกคน แม้เกิดชาติหน้าฉันใด ขอให้ลูกได้เกิดร่วมในอุทรของคุณแม่ที่จงรักทุก ๆ ชาติไป.

ด้วยอำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และด้วยอำนาจของกุศลผลบุญที่คุณแม่ได้ประกอบกรรมดีไว้ ทั้งในพระบวรพุทธศาสนา ตลอดจนกรรมดีทั้งหลายที่ได้ประกอบไว้แก่ลูก ๆ หลาน ๆ และผู้ใกล้ชิดก็ดี ขอจง

เป็นผลานิสงส์ดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของคุณแม่ที่รักและเคารพ จงไปสู่สุคติสถาพร ประสพความเกษมสำราญทุกประการ ณ สัมปรายภพนั้นเทอญ.

จากลูก ๆ

อาลัยคุณแม่

แลแลเหลียวเปลี่ยวเปล่าเศร้าอ้างว้าง
เหมือนอยู่กลางราตรีที่ดึกดึก
ยิ่งคิดไปใจพรั่นหวั่นระทึก
ลูกยิ่งนึกแม่จ๋าใยลาลับ
หวิวหวิวหวีดเสียงลมพรมยอดพฤกษ์
ยิ่งรู้สึกเหมือนใจถูกใครสับ
โอ้ใจเอยเจียนแยกจนแหลกยับ
ก่อนลูกหลับแม่กล่อมในอ้อมกร
หวนหวนหาคราเด็กยังเล็กนัก
แม่ฟูมฟักรักยิ่งเฝ้าสั่งสอน
เจ้าประคุณอุ่นอุราลูกอาวรณ์
แม่จากจรยิ่งพาลูกอาดูร
ร้อยร้อยคนสนใจใครเท่าแม่
จำหลักแลตรึงอยู่มิรู้สูญ
โอ้แม่จ๋าสงบร่างกลางกองกูณฑ์
ทวีคูณน้ำตากลบท่านบนัยน์.

จากลูกแม่

สำเนาโทรเลข

บริษัทได้ทราบข่าวมรณกรรมมารดาท่าน บริษัทจึงขอแสดงความสลดใจอย่างสุดซึ้ง ในการมรณกรรมโดยกระทันหันของมารดาท่าน.

บริษัท C. U. L.

ผมได้ทราบข่าวการมรณกรรมของมารดาคุณโดยกระทันหัน จึงขอแสดงความสลดใจมาในโอกาสนี้.

พิลัณฑ์ บุญสมบัติ

สมุห์บัญชี บริษัท C. U. L.

ธัมมาธัมมวิบาก

พระนิพนธ์

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

การฟังเทศนาหรือฟังธรรม ก็เพื่อความรู้ธรรม คือเหตุและผล ทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่ว คือ รู้ทั้งเรื่องที่ดี ทั้งเรื่องที่ชั่ว, ทำความรู้ให้เป็นความรู้ถูกรู้ชอบ กำจัดความรู้ผิดรู้ชั่วให้เสื่อมไป เป็นเหตุให้คิดถูกทำถูกพูดถูก. ความคิดถูกทำถูกพูดถูก ย่อมเป็นไปเพื่อไม่เบียดเบียนตน คือไม่ทำตนให้เป็นคนเลวทรามและเดือดร้อน ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนคนอื่น คือไม่ทำให้เขาเป็นคนชั่วและเดือดร้อน ไม่เป็นไปเพื่อทั้งเบียดเบียนตนทั้งเบียดเบียนคนอื่น, แต่กลับทำตนและคนอื่นให้เจริญยิ่งขึ้น. เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่อมได้ผล คือประโยชน์ที่ต้องการที่เกื้อกูลและสุข ทั้งสำหรับตน ทั้งสำหรับหมู่ที่อาศัยกันอยู่. เจตนาความคิดที่มุ่งและทำดีเช่นนั้น เป็นบุญเพราะกำจัดความชั่ว (คือบาป)

เป็นกุศลเพราะเป็นกิจของคนดีหรือคนฉลาดดี (ไม่ใช่ฉลาดโกง) เป็นสุจริต เพราะเป็นความประพฤติดี (ตรงกันข้ามกับทุจจริตประพฤติชั่ว). คิดถูกทำถูกพูดถูกเป็นความดีดังนี้. ผู้ประกอบด้วยความยุติธรรมลองพิจารณาดู ก็คงจะเห็นได้. แต่ความถูกและความดีนั้น ต้องเป็นความถูกความดีตามคลองธรรม ไม่ใช่ถูกและดีตามเขาว่า และไม่ใช่ตามความชอบใจตนเองที่เห็นแก่เพียงแต่จะได้ แต่ไม่ประกอบด้วยยุติธรรม. คิดถูกและทำถูกพูดถูกนั้น จะมีได้ก็เพราะรู้ถูก. รู้ถูกจะเกิดขึ้น ก็เพราะฟังหรือเรียนเป็นเบื้องต้น แล้วพิจารณาสาวเหตุสาวผลและทำให้เป็นขึ้น. ใครพยายามทำอย่างไรมาก ก็ได้ความรู้อย่างนั้นมาก.

ทุก ๆ คนย่อมมีความรู้ที่เป็นต้นเดิมประจำอยู่ด้วยกัน แต่ว่ารู้น้อยบ้าง รู้มากบ้าง รู้ผิดบ้าง รู้ถูกบ้างต่าง ๆ กัน. เพราะฉะนั้น จึงทำผิดบ้างถูกบ้าง ให้สำเร็จผล. เป็นชั่วบ้างเป็นดีบ้าง น้อยบ้างมากบ้าง ไม่เหมือนกัน

ความที่เป็นเช่นนี้นั้น ก็เป็นไปตามความรู้นั้นเอง, ใคร จะทำอะไรให้นอกเหนือจากความรู้ ไปหาได้ไม่. เหตุนี้ ผู้มุ่งจะทำกิจที่ตนประสงค์ในทางใดทางหนึ่ง เมื่อยัง ไม่ได้ความรู้ในกิจที่จะทำนั้น จึงต้องยอมเสียเวลาของ ชีวิต ยอมเสียกำลังกายกำลังความคิดและกำลังทรัพย์ ไปเล่าเรียนศึกษาในถิ่นต่าง ๆ ที่เห็นว่าจะได้ความรู้ เพื่อทำกิจที่ประสงค์ให้สำเร็จตามความมุ่งหมาย. แต่ ความรู้เพียงแต่เพื่อทำกิจการงานที่ประสงค์ให้สำเร็จ เท่านั้น จะจัดว่าเป็นดีหรือเป็นชั่วยังหาได้ไม่. เพราะ ถ้าผู้ทำนำความรู้ไปใช้ในทางดี ก็ให้สำเร็จผลเป็น ประโยชน์สุขแก่ตนและคนอื่น, ถ้านำไปใช้ในทางชั่ว ทางผิด ก็ให้สำเร็จผลเป็นโทษทุกข์แก่ตนและคนอื่น เห็นปรากฏอยู่. ผู้จะนำความรู้ไปใช้ในทางดีทางชอบ อันจะให้สำเร็จผลเป็นประโยชน์สุขแก่ตนและคนอื่นได้ ถูกต้อง ก็ต้องเป็นผู้รู้ธรรม. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระบรมศาสดาของผู้นับถือพระพุทธศาสนา ก็

เพราะทรงรู้ธรรม. ทรงบัลลุธรรมที่ไม่ตาย และปฏิบัติเป็นธรรมคือถูกต้อง, ความรู้ที่เป็นเหตุให้ถึงความเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ท่านเรียกว่าโพธิ ซึ่งแปลว่ารู้บ้าง ตื่นบ้าง, รวมความเข้าด้วยกัน ควรแปลว่าความรู้เป็นเหตุตื่น คือไม่หลงใหล หมายความว่าพระองค์ทรงรู้สิ่งใด ตั้งต้นแต่รู้กาย และรู้โลก รู้สิ่งที่มีในโลก รู้ความเป็นไปของโลกตามเป็นจริง ไม่หลงไปในอารมณ์นั้น ๆ คือไม่หลงยินดีในส่วนที่น่ายินดี ไม่หลงยินร้ายในส่วนที่น่ายินร้าย ไม่หลงงมงายในส่วนที่น่าหลงงมงาย, ทรงเห็นว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นแล้ว ก็แปรปรวนไป ในที่สุดก็สลายไป ได้ชื่อว่าไม่เที่ยงเพราะแปรไป เป็นทุกข์เพราะต้องทน เป็นอนัตตาเพราะไม่ใช่ตนบังคับ (ส่วนผล) ไม่ได้ จึงเป็นพุทโธ ผู้ตื่นเพราะไม่หลง เป็นโลกุตตระเหนือโลก จึงเป็นผู้ไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย ตลอดถึงไม่เกิดด้วยประการฉะนี้.

เมื่อพระองค์ทรงแสดงคำสั่งสอนแก่ผู้อื่นด้วยพระกรุณา ก็ทรงชี้ความจริงซึ่งเป็นธรรม คือถูกต้องและเป็นประโยชน์ และทรงผ่อนผันเพื่อให้เหมาะแก่ภูมิชั้นของผู้ฟัง. คำสั่งสอนของพระองค์ซึ่งเรียกสาสนธรรมจึงมีมาก.

โดยปริยาย ๑ ทรงแสดงเหตุ คือกรรมที่บุคคลทำทางกาย ๑ ทางวาจา (คือพูด) ๑ ทางใจ (คือคิด) ๑ ว่าเป็นเหตุให้ผลแก่ผู้ทำ, ส่วนผู้ทำจะพอใจหรือไม่ก็ตาม จะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม, ก็คงให้ผลอยู่นั่นเอง, และให้ผลไม่เสมอกัน คือส่วนชั่วที่เรียกว่าอธรรม หรือบาปให้ผลชั่ว ส่วนที่ดีเรียกว่าธรรมหรือบุญให้ผลดี ดังพระพุทธภาษิตว่า

น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ อุโภ สมวิปากิโน:
อธมฺโม นิรยํ เนติ, ธมฺโม ปาเปติ สุคตึ.

แปลว่า ธรรมและอธรรมทั้ง ๒ อย่าง มีผลไม่เสมอกัน: อธรรมย่อมนำไปสู่ที่ไม่มีความเจริญ, ธรรม

ย่อมให้ถึงที่ไปดีคือมีสุข ดังนี้. ธรรมในที่นี้ หมายถึง ความดีความชอบ ที่เป็นความจริง และ เป็นประโยชน์ อันตรงกันข้ามกับอธรรม.

คนที่เกิดมาย่อมเป็นต่าง ๆ กัน คือเกิดในสกุลที่นิยมว่าดีบ้างเลวบ้าง มีรูปพรรณดีบ้างเลวบ้าง ฉลาดบ้างโง่บ้าง มีสุขมีทุกข์น้อยบ้างมากบ้างเป็นต้น, ท่านแสดงว่าเป็นเพราะเหตุ คือธรรมและอธรรม ได้แก่กรรมที่ได้ทำไว้ในปางก่อนต่าง ๆ กัน: ถ้าธรรมคือกรรมที่ดีเป็นบุญกุศล เป็นเหตุ ก็ให้ผลดี, ถ้าอธรรมคือกรรมที่ชั่วเป็นบาปอกุศล เป็นเหตุ ก็ให้ผลชั่ว. คนเป็นต่าง ๆ กัน เพราะเหตุคือธรรมและอธรรม หรือกรรมที่ดีและกรรมที่ชั่ว ดังนี้.

ส่วนที่ล่วงไปแล้วจะเป็นอย่างไรก็ตาม ก็เป็นอันล่วงไปแล้ว จะแก้ไม่ได้. เหตุในบัดนี้นี่แหละเป็นสำคัญ เพราะจักต้องทำและจักให้ผลต่อไป ทั้งในปัจจุบัน ทั้งในภายหน้า, ถ้าไม่เชื่อ ก็พึงพิจารณาดู

ในปัจจุบันเป็นเครื่องเทียบเคียง: ถ้าบุคคลมีความอยากได้อย่างแรงกล้า จนไม่นึกถึงผิดถูก เพ่งแต่จะให้ได้ถ่ายเดียว (อภิชฌา) ก็ตาม มุ่งปองร้ายผู้อื่น (พยาปาท) ก็ตาม เห็นผิดจากคลองธรรมคือทางที่ถูก (มิจฉาทิฏฐิ) ก็ตาม และประกอบด้วย โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นมูล ย่อมมีใจกระวนกระวายเดือดร้อนมัวหมองมืดมนธ์ เป็นผลชั่วเป็นทุกข์ทางใจที่ได้รับ ปรากฏแก่ตนเองในบัดนั้นแต่ไม่พิจารณาดูจึงไม่รู้, ครั้นเมื่อทำกรรมชั่วลงทางกายทางวาจา เช่นลักของเขาก็ตาม ฆ่าหรือประหารเขาก็ตาม หลอกลวงหรือด่าว่าเขาก็ตาม, ถึงจะไม่มีใครทับถม, ก็ย่อมได้รับผล คือ เป็นคนชั่วปรากฏเพราะเหตุนั้น ๆ: นี้เป็นผลที่ได้รับในภายใน คือที่ตนเอง หนีไม่พ้น, และยังจะได้รับผลชั่ว เพราะถูกลงโทษตามกฎหมายอีกส่วน ๑ คนที่มีใจกระวน-กระวายเดือดร้อนมัวหมองนั้น จะอยู่บนปราสาทหรือ

ในสถานใด ๆ ก็ไม่มีสุข และถ้าละโลกนี้ไป ในเวลาที่มีจิตเป็นเช่นนั้น ก็น่าจะไปสู่ที่ไปที่ชั่ว (ทุคฺคติ) ตามบทพระบาลีว่า จิตฺเต สงฺกิลิฏฺเฐ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา เมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทุคติเป็นหวังได้ ถ้าบุคคลมีจิตปราศจากความอยากได้อันแรงกล้า (อนภิชฺฌา) ปราศจากมุ่งร้ายผู้อื่น (อพฺยาปาท) เห็นชอบถูกต้องตามคลองธรรม คือทางที่ถูก (สมฺมาทิฏฺฐิ) และประกอบด้วยอโลภะ อโทสะ อโมหะ ซึ่งเป็นมูลย่อมมีใจสงบแช่มชื่นผ่องใส เป็นผลดี เป็นสุขทางใจที่ได้รับ ปรากฏแก่ตนเองในบัดนั้น เมื่อพิจารณาดูอาจรู้, ครั้นเมื่อทำกรรมดีลงทางกายทางวาจา เช่นช่วยอุดหนุนแผ่เผื่อเจือจานแก่ผู้อื่นที่สมควรก็ตาม ช่วยชีวิตผู้อื่นก็ตาม พูดถ้อยคำที่จริงและเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นก็ตาม, ถึงจะไม่มีใครยกย่อง, ก็ได้รับผลดี คือเป็นคนดี เพราะเหตุนั้น ๆ : นี้เป็นผลดีที่ได้รับในภายใน คือ ที่ตนเองหนีไม่พ้น, และยังจักได้รับผลดี

เพราะเขายกย่องสรรเสริญ อาจได้ลาภยศอีกส่วน ๑, คนที่มีใจสงบแช่มชื่นผ่องใสเพราะความดีนั้น จะอยู่ที่บ้านป่าหรือสถานใด ๆ ก็มีสุข, และถ้าละโลกนี้ไปในเวลาที่มีจิตเป็นเช่นนั้น ก็น่าจะไปสู่ที่ไปที่ดี (สุคติ) ตามบทพระบาลีว่า จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคติ ปาฏิกงฺขา เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุคติเป็นหวังได้ ดังนี้.

เหตุอันใดที่ทำไปแล้ว จะแก้ให้เป็นไม่ได้ทำไม่ได้ ถึงผลที่เกิดเพราะเหตุนั้น ก็แก้ไม่ได้ ในเมื่อไม่แก้เหตุ, เหมือนดังจับไฟเข้าแล้ว จะแก้ให้เป็นไม่จับไม่ได้ และผลที่เกิดจากจับไฟคือร้อน ก็แก้ให้ไม่ร้อนไม่ได้, จะแก้ได้ก็ด้วยทำเหตุใหม่: เหมือนดังปล่อยไฟเสียแล้ว หาของที่ดับพิษไฟมาทา, ผลคือความหายร้อนก็ย่อมปรากฏ, หรือดื่มยาพิษเข้าไปแล้ว จะแก้ให้เป็นไม่ดื่มไม่ได้, และผลที่เกิดแต่ดื่มยาพิษก็คงเป็นไปตามเหตุ, ถ้าจะแก้ต้องแก้เหตุ: เช่นทำให้อาเจียนออกมาเสีย หรือหาของที่ทำลายฤทธิ์

ยาพิษนั้นดื่มตามเข้าไป, ผลที่เกิดแต่ดื่มยาพิษก็ย่อม ระงับไปเอง. เหตุอย่าง ๑ ย่อมแก้เหตุอีกอย่าง ๑ ซึ่งตรงกันข้ามตามกำลัง, ผลก็ย่อมปรากฏ เป็นไปตามเหตุนั้นเอง, ข้อนี้ฉันใด. อธรรมหรือกรรมชั่วอันเป็นเหตุชั่วที่ได้ทำไปแล้ว จะแก้ให้เป็นไม่ทำไม่ได้, ผลชั่วก็ย่อมเกิดขึ้นตามเหตุ, ถ้าจะแก้ก็ต้องประกอบธรรมหรือกรรมดี อันเป็นเหตุที่ดีขึ้น, ผลดีจึงปรากฏ ตามเหตุก็ฉันนั้น. เพราะฉะนั้น จึงมีสุภาษิตที่ท่านอ้างว่า พระสัมมาสัมพุทธะได้ตรัสไว้ว่า

ยสฺส ปาปํ กตํ กมฺมํ กุสเลน ปิถียติ

แปลว่า กรรมชั่วอันผู้ใดทำแล้ว อันผู้นั้นย่อมปิดกั้น (หรือละ) เสีย คือไม่ทำให้เกิดขึ้นอีก ด้วยกรรมอันเป็นกุศล ดังนี้.

เหตุนี้ ผู้หวังความเป็นคนดีตามคลองธรรมและประโยชน์สุข จึงสมควรศึกษาให้รู้จักธรรมและอธรรม หรือกรรมที่ดีคือบุญ และกรรมที่ชั่วคือบาป และ

พยายามละอธรรมหรือกรรมที่ชั่ว ทำธรรมหรือกรรมที่ดีให้เจริญยิ่งขึ้น เพื่อประโยชน์ตนในปัจจุบัน เพื่อประโยชน์แก่หมู่ เพื่อประโยชน์อย่างสูง ตามสามารถโดยลำดับ. ไม่ควรประมาทว่า ยังเป็นหนุ่มเป็นสาวอยู่ ยังไม่ควรศึกษาให้รู้และปฏิบัติดี, เพราะถึงยังเป็นหนุ่มเป็นสาว ก็เป็นคนดีหรือเป็นคนชั่วได้เท่ากับเป็นผู้ใหญ่, ทั้งอาจตายได้ในเวลาที่ยังเป็นเด็กหรือเป็นหนุ่มเป็นสาว, เพราะชีวิตไม่มีกำหนดหมาย.

พระโพธิสัตว์เจ้า ได้ทรงพยายามทำเหตุที่ดี ละเหตุที่ชั่วมาโดยลำดับ ในชาติเป็นที่สุดจึงได้ประสบผลดี คือ เกิดในสกุลสูง มีรูปงาม ฉลาด ศึกษารู้ศิลปศาสตร์เป็นเยี่ยม มีทรัพย์ที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตมาก มีโรคภัยไข้เจ็บน้อย ในที่สุดเมื่อได้ทรงบำเพ็ญเหตุที่ดีเต็มที่ กำจัดเหตุที่ชั่วให้สิ้นไป จึงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ผู้รู้ผู้ตื่น เพราะไม่หลง ด้วยพระองค์เองโดยชอบ พ้นจากเกิดแก่เจ็บตาย ด้วย

ประการฉะนี้.

ธรรมอันเป็นเหตุที่ดี ที่พระสัมมาสัมพุทธะได้ทรงบำเพ็ญนั้น ท่านรวบรวมยกขึ้นแสดงไว้ ๑๐ ประการ คือ ทาน (เป็นเครื่องกำจัดโลภะ) ศีล (เป็นเครื่องกำจัดโทสะ) เนกขัมมะ (เป็นเครื่องกำจัดกามและอกุศลที่ทำใจให้ฟุ้งสร้าน) ปัญญา (เป็นเครื่องกำจัดโมหะ) วิริยะ (เป็นเครื่องกำจัดความเกียจคร้านไม่กล้าหาญ) ขันติ (เป็นเครื่องกำจัดความอ่อนแอไม่อดทน) สัจจะ (เป็นเครื่องกำจัดความไม่จริงใจ) อธิฏฐาน (เป็นเครื่องกำจัดความคลอนแคลนไม่มั่นคง) เมตตา (เป็นเครื่องกำจัดเวร) อุเบกขา (เป็นเครื่องกำจัดความลำเอียงหรือความยินดียินร้าย) เรียกว่าบารมี ๑๐ ประการ, จัดเป็นชั้นสามัญ ๑ ชั้นที่จวนใกล้การตรัสรู้ เรียกว่าอุปบารมี ๑ ชั้นสูงสุดเรียกว่าปรมัตถบารมี ๑ ดังนี้.

สุตฺธมฺมกถา

โดย

พระเทพมงคลรัตนมุนี วัดบวรนิเวศวิหาร

สทฺธหาโน อรหตํ, ธมฺมํ นิพฺพานปตฺติยา
สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญํ, อปฺปมตฺโต วิจกฺขโณติ.

อันการฟังธรรมที่สาธุชนพุทธศาสนิกนิยมฟังกันมานานจนถึงบัดนี้นั้น ก็เพราะเป็นทางให้รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาธรรมทั้งหลายภายในตน ให้รู้ความจริงว่าความดีหรือความชั่ว อย่างไหนมีอยู่ ก็จะได้จัดการไปตามควร เท่ากับนำกระจกเงามาส่องดูตัวเรา เพื่อจะได้เห็นว่ามีมลทินอะไรมาติดอยู่บ้าง หรือยังสะอาดอยู่ ถ้ารู้เห็นว่ามีมลทินอะไรมาติด ก็จะได้ชำระล้างเสียให้สะอาด นี้ฉันใด จิตก็ฉันนั้น เมื่อรู้ความจริง

ทั้งชั่วทั้งดีแล้ว ก็จะได้ดำเนินปฏิปทาให้ถูกทางที่ชอบธรรมได้ การรู้ความจริงทั้งชั่วทั้งดีที่ตนนั้น ถ้ารู้ความจริงมากขึ้นเพียงใด ความสงสัยในธรรมก็หมดไปมากเพียงนั้น และความสงสัยก็เป็นตัวนิวรณ์ เครื่องป้องกันจิตมิให้บรรลุคุณธรรมพิเศษประการหนึ่ง ผู้บำเพ็ญสมาธิ จะต้องกำจัดให้หมดสิ้นไป เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อสันติสุขอันมั่นคง ต้องกำจัดนิวรณ์อันเป็นตัวกิเลสอย่างกลาง ซึ่งก่อให้เกิดทุกข์ ให้หมดสิ้นไป สันติสุขอันถาวรจึงจะเกิดขึ้น แต่ถึงเช่นนั้นก็จำต้องอาศัยศรัทธา ความเชื่อเป็นรากฐาน การปฏิบัติธรรมจึงจะมั่นคงอยู่ได้นาน เหมือนการก่อสร้างอาคารที่ใหญ่โต จะต้องทำรากฐานให้มั่นคงสมควรกัน จึงจะเป็นเครื่องต้านทานน้ำหนักของอาคารนั้น ให้ทรงตัวอยู่ได้ ฉันใด ศรัทธา ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผลก็ฉันนั้น ถ้าขาดศรัทธา ความเชื่อเสียแล้ว แม้จะศึกษาเล่าเรียนจดจำข้อธรรมไว้ได้มากสักเพียงไร จะ

ให้สำเร็จประโยชน์อันยิ่งใหญ่หาได้ไม่ ส่วนสัจจ-ธรรม คือ ธรรมจริงแท้ ที่พระ...ทรงค้นพบเมื่อก่อนพุทธศก ๔๕ ปีนั้น ทรงแสดงแก่พุทธเวไนยให้ตรัสรู้ตามพระพุทธองค์เป็นอันมาก และท่านเหล่านั้นช่วยกันสั่งสอนสืบต่อกันมา ได้ศึกษาปฏิบัติโดยลำดับสิ้นเวลานานจนถึงกาลบัดนี้ ทั้งนี้ก็เพราะอาศัยศรัทธาเป็นรากฐานทั้งนั้น สัจจธรรม สภาพที่แท้จริงนั้น ย่อมทนต่อความเพ่งพินิจของบัณฑิตทั้งหลาย ผู้มีปัญญาจึงพิจารณาให้รู้ความจริงแห่งสัจจธรรมนั้นได้ จนกว่าจะบรรลุพระนิพพาน แต่ในเบื้องต้น ผู้ปฏิบัติจะต้องตั้งใจพึ่งด้วยดี มีศรัทธา เชื่อธรรมะของพระอรหันต-เจ้าทั้งหลาย เป็นผู้ไม่ประมาท ใคร่ครวญพิจารณาธรรมนั้น ๆ ให้เกิดปัญญา ความรอบรู้จริงแท้ จึงจะบรรลุพระนิพพาน ดังธรรมภาษิตซึ่งนิกเขปบทไว้ ณ เบื้องต้นว่า

"สทฺธหาโน อรหตํ ธมฺมํ นิพฺพานปตฺติยา
สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญํ อปฺปมตฺโต วิจกฺขโณติ"
มีความว่า

"ผู้ฟังด้วยดี เชื่อธรรมะของพระอรหันตเจ้าทั้งหลายไม่ประมาทใคร่ครวญพิจารณา ย่อมได้ปัญญา เพื่อบรรลุพระนิพพาน" ดังนี้.

อันคุณสมบัติของผู้ฟังธรรม ที่จะได้ความรู้ดีนั้น ท่านจำแนกไว้ ๑๐ ประการ คือ 'น กถํ ปริโภติ' ไม่ดูแคลนเรื่องที่แสดง คือไม่คิดสอดรู้อย่างดูหมิ่นเรื่องที่แสดงนั้นไปก่อนว่า ไม่มีสาระอะไร ๑ 'น กถิกํ ปริโภติ' ไม่ดูแคลนผู้แสดง ๑ 'น อตฺตานํ ปริโภติ' ไม่ดูแคลนตนเอง คือ ท่านไม่ให้คิดว่าคนสามัญอย่างเราถึงจะฟังมากสักเพียงไร ก็ไม่ได้บรรลุมรรผล ๑ 'อวิกฺขิตฺตจิตฺโต ธมฺมํ สุณาติ เอกคฺคจิตฺโต' มีจิตเป็นหนึ่งแน่ไม่ซัดส่าย (ในขณะ) ฟังธรรม ๑ 'โยนิโส มนสิกโรติ' ทำในใจโดย

แยบคาย ๑ 'ปญฺญวา โหติ อชโฬ อเนฬมูโค' เป็นผู้ฉลาด ไม่โง่เง่าเงอะงะ ๑ 'น อนญฺญาเต อญฺญาตมานี โหติ' ไม่ไว้ตัวว่ารู้ ในข้อที่ยังไม่รู้ ๑ 'อมกฺขี ธมฺมํ สุณาติ น มกฺขปริยุฏฺฐิโต' ไม่เป็นคนลบลู่ท่าน ไม่เป็นผู้อันความลบหลู่กลุ้มรุมจิตฟังธรรม ๑ 'อนุปารมฺภจิตฺโต ธมฺมํ สุณาติ' ไม่มีจิตคิดประชันฟังพระสัทธรรม ๑ 'น รนฺธคเวสี ธมฺมเทสเก อนาหตจิตฺโต โหติ อขิลชาโต' ไม่มีจิตมาดร้ายหมายโทษในผู้แสดงธรรม ๑ รวมเป็น ๑๐ ประการ ดังนี้ ผู้ฟังธรรม จิตประกอบด้วยคุณสมบัติเหล่านี้ ย่อมจะได้ปัญญา ความรอบรู้ เฉลียวฉลาด อาจพิจารณาธรรมนั้น ๆ ให้รู้จริงยิ่ง ๆ ขึ้นไปได้ แต่นั้น ศรัทธา ความเชื่อธรรม ซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็จะมีรากฐานมั่นคงยิ่ง ๆ ขึ้นตามกัน.

สัทธานั้น ท่านจำแนกไว้ในพระสูตรต่าง ๆ

ยกตถาคตโพธิสัทธา เชื่อพระปัญญา ความตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า กล่าวโดยปริยายเหมือนกันหมด แต่ถ้าจะกำหนดตามอาการ ท่านจำแนกเป็น ๒ คือ เชื่อถืออย่าง ๑ เชื่อใจอย่าง ๑ เชื่อถือ ได้แก่เชื่อฟังพระพุทธโอวาทแล้วถือตาม ด้วยความเลื่อมใสอย่างลึกซึ้ง ซึ่งร่วมลงในตถาคตโพธิสัทธานั่นเอง เปรียบเหมือนผู้น้อยที่ประพฤติตามผู้ใหญ่ ก็เพราะเชื่อแล้วถือตามด้วยความนิยม ไม่เช่นนั้นการปกครองก็เรียบร้อยได้ยาก เพราะฉะนั้น ท่านผู้ใหญ่ที่ตั้งอยู่ในพรหมวิหารธรรม ท่านจึงมีความสามารถในทางปฏิบัติธรรมที่ชอบให้ครบถ้วนจนเป็นที่นับถือของผู้น้อย ฝ่ายบริวารชนผู้น้อมใจเชื่อ และนิยมทำตามท่านผู้ใหญ่ของตนแล้ว ท่านผู้ใหญ่ก็ต้องอุปถัมภ์บำรุงผู้น้อยที่อยู่ในปกครองของตนให้ดำเนินชีวิตไปด้วยความสงบสุขด้วย เช่นนี้ จึงจะถึงความสวัสดีด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย ไม่เช่นนั้นก็จะเข้าหลักเหมือนกับเด็กเกเร ต่อหน้าไหว้

ลับหลังหลอก ส่วนสาธุชนพุทธบริษัท จะปฏิบัติตามพระพุทธโอวาทได้ครบถ้วน ก็เช่นเดียวกัน ไม่เช่นนั้นก็จะไม่มีกำลังใจที่จะปฏิบัติธรรม เพราะการปฏิบัติธรรมที่ชอบจะสำเร็จประโยชน์ ก็เฉพาะผู้ที่เชื่อถือเชื่อใจอย่างลึกซึ้งเท่านั้น ถ้าขาดศรัทธา ความเชื่อแล้วถึงจะมีเวลาสนทนาธรรมกันตลอดวันตลอดคืน ก็จะสำเร็จผลดีไม่ได้ เรื่องเช่นนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ ๆ พระองค์เสด็จไปโปรดท่านพระปัญจวัคคีย์ มีอุปกาชีวกผู้หนึ่งเดินสวนทางมาพบพระองค์ เห็นพระฉวีวรรณผ่องใส ก็ประหลาดใจ จึงทูลถามว่าใครเป็นศาสดา พระองค์ตรัสตอบว่า เป็นสยัมภู ผู้รู้ชอบเองอาชีวกผู้นั้น ไม่เชื่อสั่นศีรษะแล้วหลีกไปเสีย เช่นนี้การพบพระพุทธองค์ก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไร นอกจากได้เห็นพระรูปสมบัติเท่านั้น เพราะเหตุนี้วิธีแสดงธรรมในเบื้องต้น พระองค์จึงประกาศธรรมที่ตรัสรู้ให้ผู้ฟังเกิดศรัทธา ความเชื่อก่อน เช่น ตรัสสอนพระ

ปัญจวัคคีย์ ให้เชื่อพระปัญญาของพระองค์ก่อน เป็น เป็นตัวอย่าง สัทธาจึงสำคัญในการปฏิบัติธรรม เหมือนกับทรัพย์อันเป็นสิ่งสำคัญในการลงทุนค้าขาย เพื่อประโยชน์ให้ได้ดอกผลฉะนั้น พระอริยเจ้าทั้งหลาย ผู้ล่วงความเป็นสามัญชนขึ้นเป็นพระอริย-บุคคล ก็เพราะอาศัยศรัทธาเป็นทุนเดิม ศรัทธาท่านจึงเรียกว่า อริยทรัพย์ประการหนึ่ง นี้ก็เป็นลักษณะของตถาคตโพธิสัทธาที่ว่าเชื่อถือ. เชื่อใจนั้น เมื่อสาธุชนมีความเชื่อถือปฏิบัติตามธรรมแล้ว ก็มีความเชื่อใจในข้อปฏิบัติธรรมนั้น มั่นคงอยู่เสมอว่าอาจให้สำเร็จผลดีได้จริง ๆ เช่นนี้ก็มีกำลังใจในการปฏิบัติธรรมให้เคร่งครัดตลอดไปได้ แม้ในทางโลก ใครจะทำกิจธุระอะไร ก็ต้องมีความเชื่อใจตัวเองว่าสามารถทำให้สำเร็จได้ก่อน การนั้นจึงจะนำให้ได้บรรลุประโยชน์ที่ตนปรารถนา อย่างนี้จึงจะมีเรี่ยวแรงทำการงานได้ตลอดไป ส่วนการเชื่อใจในการปฏิบัติ

ธรรมก็เช่นเดียวกัน เพราะผู้ปฏิบัติธรรมต้องเชื่อใจตนเองว่าสามารถประพฤติดีได้ ดังนี้จึงจะมีความอาจหาญรื่นเริงในกุศลสมาทาน เหมือนเดินในทางอันราบรื่น ย่อมมีใจชุ่มชื่น เพราะมีความสะดวกและไม่หวาดเสียว ต่างจากทางลื่นหรือในป่าเปลี่ยวที่ต้องเสี่ยงระแวงภยันตราย ระแวงภัยทั้ง ๔ ด้าน เหล่านี้เป็นลักษณาการของความเชื่อใจ ซึ่งจัดว่าเป็นใหญ่ในทางปฏิบัติธรรม ทั้งยังเป็นการนำให้เชื่อกรรมและเชื่อผลแห่งกรรมอีกด้วย แต่ศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาท่านประสงค์เอาความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา คือความเข้าใจในเหตุผล ไม่ใช่เชื่อโดยปราศจากเหตุต้องเชื่อตามแนวที่เป็นญาณสัมปยุต ประกอบด้วยความรู้จริง นิยมนับถือความบริสุทธิ์เป็นที่ตั้ง เพราะฉะนั้น ผู้มีปัญญาจึงปลูกฝังตถาคตโพธิสัทธาให้เกิดขึ้นในตนก่อน แล้วจึงประพฤติธรรมที่ชอบด้วยกายวาจาใจตลอดไป เป็นเครื่องบำรุงจิตไว้ด้วยดีและมั่นคงอยู่

ในธรรมสัมมาปฏิบัติ แต่ก็เป็นธรรมดาของสามัญชน นับตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ย่อมมีนิสัยใจคอต่าง ๆ กัน คือ บางคนมีศรัทธาแล้วก็บากบั่นดำเนินไปให้ถูกทางที่ชอบในทันที ไม่ชักช้า จนกว่าจะบรรลุประโยชน์ที่ตนปรารถนาก็มี แต่บางคนมีนิสัยเฉื่อยชา แม้มีศรัทธาแล้ว แต่ก็ยังเฉย ๆ อยู่ด้วยความประมาทมัวเมาในวัยในชีวิต ว่ายังจะไม่ตาย ผัดเพี้ยนเวลาเรื่อย ๆ ไป ไม่บำเพ็ญประโยชน์ตนและผู้อื่นให้ทันกาลก็มี ส่วนมัจจุราชไม่ยอมให้ใครผัดเพี้ยนเวลาเลย ใครจะเฉยหรือไม่เฉย มิใช่ธุระของมัจจุราช เพราะเหตุนี้แหละ สมเด็จพระพุทธเจ้า จึงทรงยกความไม่ประมาท ที่เรียกว่าอัปปมาทธรรมขึ้นแสดงแก่พุทธบริษัท เพราะผู้ไม่ประมาท ไม่เลินเล่อเผลอสติในการปฏิบัติธรรม และยังนำให้พิจารณาธรรมโดยความรอบคอบถี่ถ้วนอีกด้วย เช่นนี้ ปัญญาก็จะเกิดขึ้นในตนและเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปโดยลำดับ ก็จะ

บรรลุถึงพระนิพพาน ส่วนคำว่าปัญญานั้น ท่านแปล
ว่า รู้ชัด หรือรู้ทั่วถึง ไม่ใช่รู้ครึ่ง ๆ กลาง ๆ หรือ
ครึ่งหลับครึ่งตื่น รู้อย่างไร ควรจะพิจารณา เพราะ
ธรรมชาติรู้ปรากฏอยู่ภายในบุคคลทุก ๆ คน ถ้าไม่
รู้อะไรเลยจะเรียกว่าคนไม่ได้ เหมือนแสงสว่างปรากฏ
ขึ้น คนตาดีมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้ชัด ส่วนปัญญา
กับผู้ปฏิบัติธรรม ก็เช่นเดียวกัน แต่ท่านหมายเอา
ผู้ที่มีความรอบรู้ในกองสังขารทั่วถึง โดยตรงก็คือ
รู้ความจริงแห่งปัญจขันธ์ที่จิตอาศัยอยู่นั่นแหละ สังขาร
ที่จะรู้นั้น มีเครื่องหมายไว้ให้รู้ ๒ อย่าง คือ หมาย
ถึงสภาพผู้ปรุงแต่งอย่าง ๑ หมายถึงวัตถุที่ถูกปรุงแต่ง
อย่าง ๑ ผู้ปรุง เช่นนายช่าง ผู้ก่อสร้างอาคาร วัตถุ
ที่ถูกปรุง เช่น อิฐ ปูน ทัพพสัมภาระ ตลอดจนตัว
อาคาร เหล่านั้นมีรวมอยู่ในสังขารทั้งสิ้น. นอกจากนี้
ยังแบ่งออกไปตามธรรมชาติอีก คือเป็นอุปาทินนก-
สังขาร ๆ ที่มีจิตครอง รู้สึกสุขทุกข์ เช่น คนและ

ดิรัจฉานเป็นต้น ประเภท ๑ อนุปาทินนกสังขาร ๆ ที่ไม่มีจิตครอง เช่น ซากศพ หรือสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง เช่น รถ อาคาร เป็นต้น ประเภท ๑ ความรู้ที่จัดเป็นปัญญานั้น หมายถึงรู้จักสังขารแจ่มแจ้งตามเป็นจริง คือ อย่างไหนดี ก็รู้ความจริงว่าดี อย่างไหนชั่ว ก็รู้ความจริงว่าชั่ว รู้ความจริงในชั้นนี้ ย่อมได้ประโยชน์ตามชั้น เช่นรู้ว่าไฟเป็นของร้อน ก็จะไม่จับ ถ้าจำเป็นก็จับด้วยความระวัง, สังขาร คือ ปัญจขันธ์ก็เช่นเดียวกัน จำต้องพิจารณาให้รู้ตามเป็นจริงว่าเป็นที่รวมเอาทุกข์เข้าไว้ทั้งหมด แต่ก็เป็นเครื่องมือให้ทำประโยชน์ได้ด้วย ถึงดังนั้นก็ชั่วคราว ไม่ยั่งยืน เพราะสังขารแปรไปไม่หยุด ในที่สุด ก็แตกสลายเสมอกันหมด ตามกฎธรรมดา สังขารจึงเป็นของกลาง ๆ ไม่ใช่ของใคร เมื่อรู้ตามเป็นจริงแล้ว ก็จะได้ไม่ยึดถือสังขารว่าเป็นตัวตน และจะรู้จักรักษาตัวไว้ เพื่อใช้ทำประโยชน์ให้ทันกาล. ส่วนอานิสงส์

แห่งปัญญาเพียงชั้นนี้ ถ้าจะเปรียบก็เหมือนกับแสงสว่าง มีดวงอาทิตย์เป็นต้น อันคนผู้ทำการงานในโลกต้องอาศัยความสว่าง ถ้ามืด คนทำงานจะหยิบฉวยสิ่งต่าง ๆ ไม่ได้รวดเร็ว ปัญญาก็เช่นเดียวกัน เพราะปัญญาย่อมยังจิตของบุคคล ให้สว่างในเวลาขบคิดปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเมื่อรู้แจ้งเห็นจริงแล้ว อาจทำสิ่งนั้น ๆ ให้สำเร็จประโยชน์ได้ตามควร ดังนี้ เมื่อได้ใช้ปัญญาพิจารณาสังขารทั้งหลายตามเป็นจริงแล้ว ก็จะมีกำลังใจบำเพ็ญธรรมสัมมาปฏิบัติให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนถึงที่สุด คือ บรรลุพระนิพพานได้ ตามความมุ่งหมายแห่งธรรมภาษิตนี้ ส่วนคำที่ว่าได้ปัญญาเพื่อพระนิพพานนั้น จำต้องดำเนินปฏิปทาโดยนัยแห่งอริยมรรคอันมีองค์ ๘ ประการให้ถึงที่สุด แต่ปัญญาชั้นสูงสุด หมายเอาการรู้เห็นอริยสัจจ์ ๔ อันเป็นสัมมาทิฏฐิในอริยมรรคที่ต้นนั่นเอง อริยสัจจ์ ๔ ก็ได้แก่ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ซึ่งเป็นของจริง

แท้ทั้ง ๔ อย่าง คือ จริงไม่สับปลับ อย่างใดก็อย่าง
นั้น คือ ทุกข์ก็ทุกข์จริง ๆ ไม่ใช่ทุกข์อย่างเล่นละคร
สมุทัย นิโรธ มรรค ก็จริงเช่นเดียวกัน ทุกข์นั้นได้
แก่ธรรมชาติที่คงทนอยู่ไม่ได้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วต้อง
เปลี่ยนแปรไปไม่หยุด ในที่สุดต้องแตกสลาย และทุกข์
นั้นไม่ใช่หมายเอาจำเพาะแต่ความเจ็บไข้เท่านั้น ทุก
สิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าอยู่ใกล้หรืออยู่ไกล ภายนอกหรือ
ภายใน เมื่อคงที่อยู่ไม่ได้ สิ่งเหล่านั้นก็รวมเรียกว่า
ทุกข์ทั้งสิ้น. สมุทัยนั้น ได้แก่ตัณหา ความดิ้นรนของใจ
อันเป็นตัวการที่ก่อให้เกิดทุกข์ สิ่งทั้งปวงซึ่งเป็นราก
ฐานที่ก่อให้เกิดความแปรปรวนเข้าหาทุกข์ รวมเรียก
ว่า ทุกขสมุทัยทั้งสิ้น เช่นอาการที่ใจคิดทะเยอ-
ทะยานดิ้นรน มุ่งหวังจะให้สิ่งนั้น ๆ เป็นไปตาม
ปรารถนา ก็คือ ตัณหา นั่นเอง. นิโรธ นั้นได้แก่
ความดับเหตุ ที่ก่อให้เกิดทุกข์ทั้งหลายให้หมดสิ้นไป
กล่าวโดยอนุมานก็เหมือนอวัยวะร่างกายที่เจ็บไข้ ซึ่ง

มีอาการร้อนเกินปกติ เมื่อได้บริโภคยาบำบัดที่ถูกต้องแล้ว ความร้อนอันนั้นก็ดับศูนย์ไป ฉันใด จิตของบุคคลที่มีกิเลสกลุ้มรุมจิตให้มีอาการร้อนผิดปกติสงบลงได้ก็ฉันนั้น เมื่อใจเดือดร้อนไม่สบาย เพราะมีอารมณ์อย่างหนึ่งอย่างใดเป็นเหตุ รู้จักหาอุบายวิธีขับความกลัดกลุ้มร้อนใจเสียได้ จิตก็สงบเย็นลงทันที ความร้อนใจที่ดับไปด้วยอุบายวิธีนั่นแหละ คือ นิโรธธรรมที่ดับทุกข์. ส่วนมรรคนั้น กล่าวสั้น ได้แก่การปฏิบัติดำเนินโดยนัยแห่งอริยมรรค พร้อมเพรียงกันทั้ง ๘ องค์การ ให้ถึงขนาด คือ สุดยอดไม่บกพร่อง ก็จะกำจัดทุกข์พร้อมทั้งเหตุให้หมดสิ้นไปได้ รวมความก็คือ กำจัดกิเลสอย่างหยาบด้วยศีล กำจัดกิเลสอย่างกลางด้วยสมาธิ กำจัดกิเลสอย่างละเอียดด้วยปัญญา ซึ่งย่อมาจากอริยมรรคนั่นเอง เมื่อดำเนินปฏิปทาเช่นนี้สมบูรณ์แล้ว ทุกข์ก็ดับหมดสิ้นเชิง สมเด็จพระพุทธเจ้าก็ตรัสรู้อริยสัจจ์ ๔ นี้แหละ ถ้าไม่รู้อริย-

สัจจ์ ๔ อริยมรรคจะเกิดขึ้นไม่ได้ และอริยสัจจ์ ๔ นี้ มีเหตุผล ๒ ฝ่าย คือ สมุทัย และมรรคเป็นเหตุ ทุกข์และนิโรธ เป็นผล เหล่านี้ก็มีอยู่ภายในบุคคลพร้อม แต่ทุกข์และสมุทัยเป็นเหตุผลฝ่ายเกิด นิโรธกับมรรคเป็นเหตุผลฝ่ายดับ แต่สามัญชนโดยมากมีทุกข์กับสมุทัยมาก นิโรธกับมรรคมีน้อย คนเราที่เกิดมา จึงมีทุกข์มากกว่าสุข เพราะทำเหตุไม่สมดุลย์กัน เช่น บางคนทำบุญเป็นการใหญ่โต แต่กิจสำคัญ ๆ ที่ตนควรจะทำด้วยตนเอง กลับขอแรงผู้อื่นช่วยทำแทน ทั้ง ๆ ที่ตนเองสามารถอยู่ เช่น จุดธูปเทียนที่บูชาพระพุทธ ถวายภัตตาหารและเครื่องไทยธรรมแด่พระภิกษุสงฆ์เป็นตัวอย่าง ส่วน ทำบาป เช่น ยิงนก ตกเบ็ด ลักขโมยของเขา เป็นต้น ตนกลับเต็มใจทำเอง รวมความว่า บุญทำพอเป็นพิธี ผลดีที่ตนจะได้รับจึงบกพร่อง บาปตั้งใจทำเต็มที่ ผลชั่วคือ ทุกข์ที่ตนได้รับ จึงสมบูรณ์ โทษผู้อื่นไม่ได้

นอกจากตน เพราะฉะนั้น สามัญชน จึงมีทุกข์มากกว่าสุข ถึงเช่นนั้น ถ้าบุคคลพยายามอบรมมรรคกับนิโรธให้เกิดขึ้นในตนถึงขนาด ทุกข์ก็จะดับไปได้ตามสมควรแก่เหตุ ตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงเบื้องสูงสุด คือบรรลุถึงพระนิพพาน ซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางแห่งความดับทุกข์ในพระพุทธศาสนา ดังท่านกล่าวไว้ว่า

สทฺธหาโน อรหตํ ธมฺมํ นิพฺพานปตฺติยา

เป็นอาทิ ผู้ฟังด้วยดี เชื่อธรรมะของพระอรหันต-เจ้าทั้งหลาย ไม่ประมาท ใคร่ครวญพิจารณา ย่อมได้ปัญญา เพื่อบรรลุพระนิพพาน ซึ่งมีเนื้อความโดยนัยดังพรรณนามา.

เมื่อท่านสาธุชนพุทธศาสนิกบริษัท ได้ทราบอรรถคือ เนื้อความแห่งธรรมเหล่านี้แล้ว ก็พึงน้อมข้อธรรมนั้น ๆ เข้ามาในตน ใคร่ครวญพิจารณาและปฏิบัติตามหลักธรรมประกอบด้วยเหตุผลให้รู้ตามเป็น

จริงทั้งฝ่ายเกิดทุกข์ และฝ่ายดับทุกข์ ดำเนินปฏิปทาให้ถูกทางที่ชอบธรรม เพื่อบรรลุสุขชั้นสูงสุด คือ พระนิพพาน แม้จะประสพสุขชั้นต้น ก็ยังดีกว่าทุกข์เป็นอันมาก และในความแห่งธรรมภาษิตนี้ ก็มุ่งบรรลุถึงพระนิพพานเป็นจุดสำคัญ แต่บางท่านอาจคิดว่ากล่าวถึงธรรมซึ่งเกินภูมิชั้นของสามัญชนจะพึงได้พึงถึงก็ได้ แต่ข้อนี้พระ....... เป็นพยาน เพราะก่อนแต่ตรัสรู้ พระองค์ก็เป็นสามัญชน เพราะยังมีกิเลส แต่ทรงตระหนักในเหตุผลแห่งทุกข์และสุข จึงทรงตั้งปณิธานความปรารถนาพุทธภูมิ เพื่อบรรลุสุขชั้นยอดสุดสิ้นเวลามาช้านาน ในที่สุดก็ทรงบรรลุพระอนุตตร-สัมมาสัมโพธิญาณ นี้ก็เพราะทรงปฏิบัติธรรม หวังความสุขชั้นสุดยอดเหมือนกัน แม้คนสามัญจะกระทำการงานในทางโลก เขาก็หวังผลดีทั่วหน้ากัน เช่นชาวนาหว่านข้าวกล้า เขาก็หวังผล คือ ธัญญาหาร ข้าราชการทำงานของรัฐ เขาก็หวังผล คือ เงินตรา

แม้งานอื่น ๆ ก็เค้าด้วยกัน ฝ่ายสาธุชนผู้ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ก็หวังสุขตั้งแต่เบื้องต้น จนถึงเบื้องสูงสุด คือ พระนิพพาน เป็นจุดสำคัญ ไม่เช่นนั้นก็เท่ากับคนกำลังเดิน แต่ไม่รู้ว่าตนจะไปไหน ผลก็คือ ไม่รู้ว่าอะไร ผู้หวังสุข แต่ไม่รู้จักทางแห่งความสุข ก็เช่นเดียวกัน เพราะการปฏิบัติธรรมโดยไม่มีความบริสุทธิ์ใจเป็นหลักอยู่ภายในนั้นเท่ากับเดินไปในทางมืด ผลก็คือไม่เห็นอะไร นอกจากความมืด เพราะฉะนั้น พุทธศาสนิกสาธุชนผู้ปรารถนาความสุขแท้ ก็พึงดำเนินปฏิปทาให้ถูกหลักธรรมที่สว่างตลอดสาย ก็จะได้ประสพสุขตั้งแต่ชั้นต้นขึ้นไปจนถึงชั้นสูงสุด แม้จะยังไม่ได้บรรลุพระนิพพานในปัจจุบันชาตินี้ ก็จะเป็นบารมีติดตนไปในสัมปรายภพภายหน้า ทั้งชื่อว่าไม่เสียทีที่ได้อัตตภาพมาเป็นมนุษย์ พบพระพุทธศาสนา ได้ศึกษา

ธรรมะ ปฏิบัติธรรมะ ตามสติกำลังและความสามารถของตน ๆ ซึ่งมีเนื้อความโดยนัยดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้.

พระพุทธคุณบทว่า อรหํ

พระธรรมปาโมกข์ (ธมฺมสาร) วัดราชผาติการาม

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.
อิติปิ โส ภควา อรหนฺติ.

บัดนี้ จักได้แสดงพระธรรมเทศนา พรรณนาพระพุทธคุณบทว่า อรหํ เพื่อเป็นเครื่องบำรุงศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส และปีติปราโมทย์ของท่านสาธุชนพอสมควรแก่เวลา.

การกล่าวพระคุณสมบัติ ในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เรียกว่าพระพุทธคุณนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสสรรเสริญพระองค์เอง พระญาติทั้ง ๒ ฝ่ายก็มิได้ขนานถวาย เทวดาและพรหมก็มิได้ขนานถวาย เป็นพระคุณนามที่ปรากฏขึ้นเป็นครั้งคราว ตามความ

เลื่อมใส ของผู้ที่ได้ซาบซึ้งในพระคุณแล้วกล่าวขึ้น จึงเป็นพระเนมิตกนาม คือพระนามที่มีขึ้นเอง ประดุจ-นิรมิต เมื่อมีผู้สรรเสริญพระคุณบ่อย ๆ จนเป็นที่รู้จักกันทั่วไป บางพระนามตรัสเรียกพระองค์ตามที่เขาเรียกขานกันก็มี เช่นพระนามว่า ตถาคต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺธ เป็นต้น.

พระพุทธคุณนั้น มีผู้สรรเสริญ ปรากฏในที่มาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอันมาก แต่ที่เป็นพระนาม-สำคัญ ที่ท่านยกขึ้นไว้เป็นบทสำหรับระลึกเรียกว่า อนุสสรณปาฐะ มี ๙ ประการ มีบทว่า อรหํ เป็นต้น. ย่อเป็นหัวใจว่า อ. สํ. วิ. สุ. โล. ปุ. ส. พุ. ภ. ดังคำนิพนธ์ที่ท่านสาธุชนได้ทราบอยู่โดยมากแล้ว ซึ่งขึ้นต้นว่า อิติปิ โส ภควา อรหํ ดังนี้เป็นต้น ความว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงพระนามว่า อรหํ.

บัดนี้ จักพรรณนาพระคุณ บทว่า อรหํ เป็น

ลำดับไป พระพุทธคุณบทว่า อรหํ นี้ พระโบราณาจารย์ทั้งหลาย ได้อรรถาธิบายไว้ในที่มาหลายสถาน รวมใจความที่ท่านอธิบายไว้ ดังนี้

๑. อรหํ เป็นผู้ไกล.

๒. อรหํ เป็นผู้กำจัด.

๓. อรหํ เป็นผู้หัก.

๔. อรหํ เป็นผู้ควร.

๕. อรหํ เป็นผู้ไม่มี.

๖. อรหํ เป็นผู้ไม่กระทำ.

มีอธิบายเป็นลำดับไป.

อรหํ ที่แปลว่า เป็นผู้ไกลนั้น หมายความว่า ทรงห่างไกลจากกิเลสกับทั้งวาสนา คือ ไกลจากความโลภ ความโกรธ ความหลง ไกลจากรัก ไกลจากชัง ไกลจากตัณหา มานะทิฏฐิ ไกลจากการทะเลาะวิวาท ไกลจากการถือเราถือเขาแก่งแย่งแข่งดี ไกลจากพยาบาทอาฆาตจองเวร กิเลสทุกอย่าง

หมด พระพุทธเจ้าท่านไม่มีเลย มิได้หมายความว่า พระพุทธเจ้าทรงอยู่อีกโลกหนึ่ง ซึ่งไม่มีกิเลส ขึ้นชื่อว่าโลกแล้วต้องมีกิเลสทั้งนั้น พระพุทธเจ้าทรงอยู่ในโลกมนุษย์อย่างเรา ๆ เหมือนกัน แต่ก็ทรงไกลจากกิเลส เพราะเครื่องรับความชั่วในพระองค์ไม่มี เขาโกรธกัน พระองค์ไม่โกรธ เขาทะเลาะวิวาทกัน พระองค์ไม่มี เขาก่อทุกข์ก่อโศกก่อภัยอันตรายแก่กัน พระองค์ไม่มี พระองค์มีแต่พระเมตตา พระกรุณา ทรงโปรยปรายเมตตากรุณาแก่ประชาชน เขาอิจฉาริษยากัน พระองค์ไม่ทรงอิจฉาริษยาใคร พระหฤทัยมีแต่พระเมตตาพระกรุณา และพระองค์ทรงไกลจากวาสนา คือ กิริยา พระกาย พระวาจาที่กิเลสอบรมมานาน พระอาการอย่างนี้ไม่มี เมื่อได้ตรัสรู้แล้วไม่ใช่พระสิทธัตถะ ทรงเป็นพุทธะ ผู้ตรัสรู้ ทรงเป็นวิสุทธธมฺมสนฺตาโน มีพระสันดานสมบูรณ์ด้วยพระธรรมอันบริสุทธิ์ พระสาวกทั้งหลายเป็นอนุพุทธะ

ตรัสรู้ตามพระองค์ ละได้แต่กิเลสยังมีวาสนา พระองค์ทรงไกลจากกิเลสกับทั้งวาสนา จึงทรงพระนามว่า อรหํ แปลว่าเป็นผู้ไกล.

อรหํ ที่แปลว่า เป็นผู้กำจัดนั้น ได้แก่ทรงกำจัดข้าศึก ข้าศึกมี ๒ พวก คือ เป็นภายนอกและภายใน ข้าศึกภายนอกก็คือคน พระพุทธเจ้าทรงกำจัดข้าศึก คือคนได้ คำว่ากำจัด มิได้หมายความว่าทรงประทุษร้าย ทรงกระทำอันตราย ผลักไสไล่ส่งให้พ้นไป แต่ทรงกำจัดด้วยพระคุณธรรม ดังคำพระบาลีว่า อสาธุํ สาธุนา ชิเน พึงชนะคนไม่ดีด้วยความดี จึงไม่มีใครจะเป็นข้าศึกกับพระองค์ พระองค์ทรงดีเกินที่จะมีใครยอมเป็นข้าศึก พระเทวทัตตั้งตัวเป็นข้าศึกกับพระองค์ ลงที่สุดเมื่อใกล้จะสิ้นชีพ รู้สึกโทษของตน ให้สาวกพาไปเฝ้าทูลขอขมาโทษพระบรมศาสดา แต่ไม่ทันได้เฝ้าสิ้นชีพเสียก่อน พระเจ้าอชาตศัตรูหลงผิด เพราะพระเทวทัต ทำท่าว่าจะเป็นข้าศึกกับพระองค์ แต่พอ

ได้เข้าเฝ้าใกล้ชิด กลับมีพระราชหฤทัยเลื่อมใส โจร องคุลิมาล พอเห็นพระองค์ก็คิดจะเป็นข้าศึก ครั้น เข้าใกล้ก็ได้ความเลื่อมใสวางอาวุธ ในที่สุดได้บวช และเป็นพระอรหันตสาวกในพระพุทธศาสนา นาย ขมังธนู ๔ คน ที่พระเทวทัตส่งให้ไปคอยทำร้ายพระ-องค์ ครั้นพระองค์เสด็จมาใกล้ กลับวางอาวุธถวาย บังคม ในปัจจุบันนี้ มักจะมีคนบางพวก ตั้งตัวเป็น ข้าศึกกับพระองค์ แม้เสด็จปรินิพพานนานแล้ว โดย เที่ยวลักตัดพระเศียรพระพุทธรูป ตามวัดและปูชนีย-สถานต่าง ๆ ทำนายล่วงหน้าได้ว่า ต้องมีอันเป็นไป ไม่เร็วก็ช้า ที่จะเป็นสุขอยู่เพราะอาชีพนี้เป็นอันไม่มี ไม่ว่าใครที่คิดจะเป็นข้าศึกกับพระองค์ ครั้นได้ รับประทาน นะ จังงัง หรือ นะ หน้าทอง ต้องเลื่อมใส ศรัทธาหรือมีอันเป็นไปทุกคน นะ หน้าทองของพระ-พุทธเจ้านั้น คือ น รชฺชติ ไม่ทรงกำหนัดยินดี น ทุสฺสติ ไม่ทรงประทุษร้ายใคร น กุชฺฌติ ไม่ทรง

พระพิโรธใคร น วิหึสติ ไม่ทรงเบียดเบียนใคร น อตฺตุกฺกํเสติ น ปรํ วมฺภติ ไม่ทรงยกพระองค์ข่มผู้อื่น น พฺยาปชฺชติ ไม่ทรงพยาบาทใคร เป็นต้นนี้เป็น นะ หน้าทองของพระพุทธเจ้า ผู้ที่ได้เสกเป่าท่องบ่นปฏิบัติตามทุกค่ำเช้า จักกำจัดข้าศึกได้ ไม่มีใครเป็นข้าศึก นะ หน้าทองที่ทำกันอยู่บัดนี้ เหลวไหลไม่แท้จริง ทำเล่น ๆ หลง ๆ ทั้งนั้น กันอะไรก็ไม่ได้ส่วน นะ หน้าทองของพระพุทธเจ้ากันได้สารพัด จนถึงกันกิเลสได้ด้วย.

ข้าศึกภายในนั้น ได้แก่จำพวกกิเลส เช่นความรักความโลภ ความโกรธ ความหลง อันเป็นรากเป็นโคนของกิเลสทั้งปวง กิเลสทั้งหมดพระองค์ทรงกำจัดได้หมด ครอบงำพระพุทธเจ้าไม่ได้ เพราะพระองค์ทรงรู้เล่ห์เหลี่ยมชั้นเชิงของกิเลสหมด รู้ทั้งเหตุเกิด รู้ทั้งอาหาร รู้ทั้งอาการ รู้ทั้งโทษของกิเลส ดังที่ทรงรู้จักตัวตัณหาว่า คหการก ทิฏฺโฐสิ ปุน เคหํ น กาหสิ

ดูก่อนตัณหาผู้กระทำซึ่งเรือนคืออัตตภาพ เรารู้จักตัวเจ้าแล้ว เจ้าจักกระทำเรือนไม่ได้อีกดังนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า อรหํ แปลว่า เป็นผู้กำจัด.

อรหํ ที่แปลว่า เป็นผู้หักนั้น โดยอธิบายว่า ทรงหักพระหฤทัยได้ ทรงมีพระหฤทัยเด็ดเดี่ยว ไม่ทรงติดอะไรชนิดที่ทรงละไม่ได้ หักไม่ได้ ปล่อยวางไม่ได้ พระสิริราชสมบัติก็ทรงหักได้ไม่ทรงติด ไม่ทรงหวงแหน พระชายาพระโอรส ก็ทรงหักพระหฤทัยสละเสด็จออกทรงผนวชได้ ไม่ทรงมีความอาลัย ถ้าจะมีคำแย้งว่า ก็เราไม่ใช่พระพุทธเจ้า จะหักใจได้อย่างไร ข้อนี้พึงทำความเข้าใจว่า พระพุทธเจ้าทรงหักพระหฤทัยได้ ตั้งแต่ยังเป็นพระราชกุมาร คือ เป็นปุถุชนอย่างเรา ๆ นี้เอง ไม่ใช่หักได้เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าแล้วเท่านั้น ถ้าเราจะปฏิบัติตามท่านจริง ๆ เป็นต้องหักได้บ้าง ขอให้นึกถึงคำว่า นึกถึงความตายสบายนักมันหักรักหักหลงในสงสาร ถ้ายังรักยังหลงอยู่แล้ว

จะหักเท่าไรใจมันก็ไม่ยอม มันจะไปกับรักกับหลงร่ำไป เหมือนลูกโคติดรสน้ำนมของแม่โคนมฉะนั้น ท่านจึงให้นึกถึงความตาย รักหลงจะได้บรรเทาลง จิตใจก็จะเข้มแข็งขึ้น เด็ดเดี่ยวหักได้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงมีพระหฤทัยเด็ดเดี่ยว ทรงหักได้หมด ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลสโดยประการทั้งปวง ในที่สุดจนถึงทรงหักวงล้อแห่งสังสารจักร คือ กิเลส กรรม วิบาก ให้พินาศไปได้ กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม ทำกรรมก็ได้รับวิบาก คือผล เมื่อได้รับวิบากแล้ว กิเลสเกิดอีก กระทำกรรมอีก วนเวียนอยู่อย่างนี้ไม่มีที่สิ้นสุด เรียกว่าสังสารจักร หรือสังสารวัฏ หรือไตรวัฏ วนสาม พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงหักวงล้อแห่งสังสารจักรเสียได้ ไม่สามารถจะทำพระองค์ให้หมุนวนอีกต่อไป พระองค์จึงทรงพระนามว่า อรหํ เป็นผู้หัก.

อรหํ ที่แปลว่า เป็นผู้ควรนั้น คือควรกราบไหว้

บูชา สักการะเคารพนับถือเชื่อฟัง บรรดาผู้ที่ควรกราบไหว้บูชาแล้ว พระพุทธเจ้าเป็นผู้ควรกราบไหว้บูชาอย่างยิ่งกว่าใคร ๆ ผู้ใดมาสักการะเคารพนับถือบูชา การสักการะเคารพนับถือบูชาของผู้นั้นไม่ไร้ผล เป็นเหตุให้เกิดปีติปราโมทย์บันเทิงใจแก่ผู้กระทำ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า อรหํ เป็นผู้ควร.

อรหํ ที่แปลว่า ไม่มีนั้น โดยอธิบายว่า พระพุทธเจ้าไม่มีข้อลี้ลับ ความชั่วเสียหายที่จะต้องทรงปกปิดของพระองค์ไม่มี ไม่มีเรื่องที่จะต้องสงวนเป็นความลับ นางจิญจมาณวิกาหาเรื่องใส่ความพระองค์ ด้วยเรื่องสำคัญถึงคอขาดบาดตาย แต่พระองค์มิได้สะดุ้งสะเทือน ตรัสอย่างเปิดเผยว่า น้องหญิง เรื่องนี้เราสองคนเท่านั้นรู้กันได้ มีพระดำรัสเท่านั้น ความจริงก็ปรากฏ แม้วิชาความรู้ พระองค์ก็ทรงสั่งสอนให้ศิษย์มีความรู้เสมอด้วยพระองค์ เป็นพระอรหันต์เช่นเดียวกับ

พระองค์ ไม่ทรงมีอาจริยมุฏฐิ กำมือของอาจารย์ อาจารย์อื่น ๆ ย่อมมีอาจริยมุฏฐิ ด้วยเกรงศิษย์จะเสมอด้วยตนบ้าง ด้วยขาดความแตกฉาน ไม่สามารถถ่ายทอดความรู้ให้ศิษย์ได้เต็มที่บ้าง ส่วนพระองค์ทรงบอก ทรงแสดง ทรงเปิดเผย ทรงจำแนก ทรงกระทำข้อที่ยากให้ง่าย ข้อที่ลึกให้ตื้น ไม่มีข้อที่จะปกปิดกำบัง ดังนั้น จึงมีคำสรรเสริญพระองค์ว่า พุทฺโธ โส ภควา โพธาย ธมฺมํ เทเสติ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ตรัสรู้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อให้ผู้อื่นตรัสรู้ได้ด้วยดังนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า อรหํ แปลว่า เป็นผู้ไม่มีข้อลี้ลับ.

อรหํ ที่แปลว่า ไม่กระทำนั้น ท่านอธิบายว่า ไม่ทรงกระทำบาปในที่ลับ ต้องกับคำบาลีว่า น รโห กโรติ ปาปานิ อรหํ เตน วุจฺจติ ที่บัณฑิตถวายพระนามว่า อรหํ เพราะไม่ทรงกระทำบาปในที่ลับดังนี้ อันที่จริงอย่าว่าถึงเจตนาที่จะทรงกระทำเลย แม้

เพียงเศษบาป โทษอันเป็นบาปทางพระกาย พระวาจา อันเป็นวาสนาที่กิเลสอบรมมา ก็ไม่มี เช่นบางคนเดินไม่งาม พูดไม่เพราะ พูดเสียงดัง หัวเราะดัง ซึ่งแสดงออกโดยไม่มีเจตนา อย่างนี้ของพระพุทธเจ้าท่านไม่มีเลย พระพุทธเจ้า เมื่อตรัสรู้แล้ว เป็นพระพุทโธ ผู้รู้ ผู้ตื่น ไม่ใช่พระสิทธัตถราชกุมาร พระกาย-สมาจาร วจีสมาจาร สะอาดไม่ขุ่นหมอง ต้องด้วยคำสรรเสริญพระคุณของนางจุลสุภัททาว่า กายกมฺมํ สุจึ เตสํ กายกรรมของพระอริยเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นสะอาด วจีกมฺมํ อนาวิลํ วจีกรรมไม่ขุ่นหมอง มโนกมฺมํ สุวิสุทฺธํ มโนกรรม บริสุทธิ์อย่างยิ่งดังนี้ ที่พระพุทธเจ้า ประกาศพระพุทธศาสนา เสด็จเที่ยวสั่งสอนประชาชน โดยมิได้ทรงเห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยยากลำบากพระกาย ก็ด้วยทรงอาศัยพระมหากรุณา มิได้ทรงหวังให้เป็นบุญเป็นกุศลแก่พระองค์ เป็นเพียงกิริยาเท่านั้น ต้องด้วยประพันธ์ภาษิตว่า การโก น

กิริยาว วิชฺชติ ความกระทำมีอยู่ แต่บุคคลผู้ทำไม่มี เพราะผู้กระทำคือพระพุทธเจ้า ได้ทรงกระทำเสร็จแล้ว บาปก็ไม่ทรงกระทำ เพราะพระหฤทัยเต็มเปี่ยมด้วย ธรรมอันบริสุทธิ์ แม้บุญก็ไม่ต้องทรงกระทำ เพราะ ทรงกระทำเสร็จแล้ว เรื่องบาปนอกจากไม่ทรงกระทำ แล้ว ยังตรัสสอนพุทธศาสนิกชนไว้ว่า

สเจ ภายถ ทุกฺขสฺส สเจ โว ทุกฺขมปฺปิยํ เป็นต้น ความว่า ถ้าท่านทั้งหลายกลัวทุกข์ ถ้าทุกข์ ไม่เป็นที่รักของท่านทั้งหลายไซร้ ท่านทั้งหลายอย่าทำ บาปกรรมทั้งในที่แจ้งทั้งในที่ลับ ถ้าท่านทั้งหลาย จักกระทำ หรือกำลังกระทำ บาปกรรมไซร้ แม้ท่าน ทั้งหลายจะเหาะหนีไป ก็ไม่พ้นทุกข์ดังนี้ พระองค์จึง ทรงพระนามว่าอรหํ เป็นผู้ไม่กระทำ.

ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า อรหํ แปลว่า เป็นผู้ไกล เป็นผู้กำจัดเป็นต้นนั้น ก็เพราะ พระวิสุทธิธรรมสันดาน คือ มีพระสันดานเต็มเปี่ยม

ด้วยพระธรรมอันบริสุทธิ์ เมื่อทรงเปี่ยมด้วยพระธรรมอันบริสุทธิ์แล้ว พระกายพระวาจาและพระหฤทัย ก็สะอาดไม่เศร้าหมอง บริสุทธิ์ผ่องใส ท่านผู้เช่นนี้ไม่มีข้าศึก ความบริสุทธิ์นั้นเอง กำจัดข้าศึกคือกิเลสได้ ไม่มีความห่วงใยอาลัยในอะไรทั้งหมด ควรถวายความเคารพสักการบูชา มีแต่พระมหากรุณาโปรยปรายประโยชน์แก่สาธุชน ไม่มีข้อลี้ลับที่จะต้องซ่อนเร้นปิดบัง ไม่ต้องกระทำความดีอีกต่อไป เพราะมีดีถึงที่สุดเต็มเปี่ยมแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ท่านสาธุชนได้ฟังเรื่องพระพุทธคุณแล้ว ควรกำหนดจดจำไว้ และน้อมใจปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ ๓ ประการ คือ ให้นึกจนเกิดกตัญญูกตเวที รู้พระคุณของพระองค์ว่า ที่เรารอดตัวมาได้ถึงบัดนี้ เพราะพระพุทธเจ้า เราไม่ทำความชั่วเสียหายก็เพราะคำสอนของพระพุทธเจ้า แม้มารดาบิดาครูอาจารย์สั่งสอนท่านก็สอนตามแนวพระพุทธเจ้า แล้วกระทำตอบแทน

สนองพระคุณ การตอบแทนนั้น พระพุทธเจ้าท่านไม่ต้องการอะไรหมด ทรงขอให้ปฏิบัติตามพระองค์เท่านั้น จึงควรปฏิบัติตนให้ไกลจากความชั่ว พยายามกำจัดความชั่วเสียหายอันอาจจะมีเป็นต้น ดำเนินตามไป ดอกไม้ธูปเทียนที่เรานำมาบูชานำมาจุดไฟถวายนี้ พระพุทธเจ้าไม่โปรด โปรดปฏิบัติบูชาเท่านั้นนี้อย่างหนึ่ง ให้นึกจนรู้สึกว่าได้สมาคมกับพระพุทธเจ้าด้วยใจ ให้ใจมีพระ อรหํ เป็นกัลยาณมิตรคอยตักเตือนใจ ให้พระ อรหํ มาปรากฏที่ใจอย่างหนึ่ง ให้ถือหลักปฏิบัติธรรมตามแนวของพระองค์ คือปฏิบัติมุ่งให้กายวาจาใจสะอาดไม่เศร้าหมอง ไม่ใช่ทำเล่น ๆ ลอง ๆ ว่างก็ทำ ไม่ว่างก็ไม่ทำ นี้อย่างหนึ่ง เมื่อพระ อรหํ เข้าถึงใจดังนี้แล้ว ใจก็มีที่ยึดหน่วงไม่ฟุ้งซ่านซัดส่าย ทำใจให้เยือกเย็นองอาจ ไม่เกรงกลัวต่ออะไร ๆ ทั้งไม่ต้องหลงใหลเชื่อขลังศักดิ์สิทธิ์จนเปล่งวาจาว่า อรหํ แคล้วคลาด อรหํ ปลอดภัย

อรหํ ปีดไป จิตใจก็จะมีแต่ปีติปราโมทย์ในพระธรรม นำให้ได้ประสพสุขสำราญตามกำลังแห่งการปฏิบัติ มีอรรถาธิบายดังบรรยายมา ด้วยประการฉะนี้.

ร. พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร จังหวัดพระนคร
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๑๕/๑๑/๒๕๐๖

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
ถนนพระสุเมรุ หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร โทร. 23111
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา พ.ศ. ๒๕๐๖